

законодавства, що регулює державно-церковні відносини; сприяння екуменічному та міжцерковному діалогу, формуванню атмосфери толерантності між різними конфесіями, віруючими і невіруючими; протидія політизації Церков тощо.

Віта ТИТАРЕНКО (Київ, Україна)

ПРОГНОЗУВАННЯ В РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.

Міланський едикт ще 1700 років тому – в 313 році проголосив релігійну терпимість на території Римської імперії. Наскільки релігійна терпимість може існувати в сьогоденному поліконфесійному світі, де спостерігаються процеси зближення політики й релігії, коли повернення релігії на публічну арену й у світову політику зокрема, ставить питання про особливості її функціонування. Секуляризація, а чи ж більш обґрунтовані сценарії релігійного майбутнього? Що, власне, буде означати поглиблення процесу глобалізації для майбутнього релігії? Протистояння двох центральних тенденцій цього процесу: взаємопроникнення елементів різних релігій і своєрідну їх конвергенціалізацію? Опір уніфікації й «запозиченням», яке буде супроводжуватися зростанням фундаменталістських і консервативних рухів? Як нам бачиться, тут питань набагато більше, аніж відповідей. При цьому політики й релігієзнавці дещо по-різному відповідають на ці та низку інших питань. Консенсус їхніх прогнозів очевидно полягає в наступному – ґрунтуванні на постійно збільшуваному релігійному плюралізмі.

Для сучасної людини важливим є індивідуальне, наукове осмислення історії, моралі, структури Всесвіту, власне людини, змісту її буття тощо. Очевидним з цього постає пошук нової ідеї надприродної реальності – Бога. І в цьому змісті спектр уже заявлених на сьогодні релігійних концепцій настільки різноманітний, що здатний задовольнити духовні пошуки ледь чи не всіх прошарків світового співтовариства²⁸.

На відміну від конкретних прогнозів, наприклад, у сфері розвитку науки або політики, комплексні прогнози в релігійній сфері виправдовуються слабо, що свідчить про можливість раціональних розрахунків **тільки окремих тенденцій у процесі розвитку релігії, але неможливості створення на науковій основі цілісної перспективної картини буття релігії.**

Кілька років назад, за результатами досліджень професора соціології Чиказького університету (США) Йоаса Ханса, один прогноз відносно майбутнього релігії мав практично незаперечну позицію в соціальних науках і серед широкої публіки – прогноз радикальної й необоротної секуляризації, яка впливає із внутрішньою необхідністю як логічний висновок із самого характеру модернізації²⁹. Однак залишалось незрозумілим, що саме ця концепція секуляризації повинна означати: зниження членства в церквах і релігійних організаціях різного гатунку, а чи ж зниження участі в релігійних службах, або ж більш низький рівень особистої віри, а чи ж навпаки – відхід віри в особисту сферу, де б та не перебувала.

²⁸ Гаврилюк Т.В. Ідея надприродного в історії та сучасності. – К., 2008.

²⁹ Йоас Ханс. Будуще християнства. // СОЦИС. – 2009. – №11.

Існують соціологічні дослідження, які підтверджують песимістичні прогнози щодо майбутнього релігії, вказуючи, що під впливом науки віра в традиційного Бога в суспільстві зменшилася за останні три сторіччя майже на третину. Про це зменшення свідчать і деякі сучасні дослідження групи американських вчених під керівництвом Д.Абрамса (Daniel Abrams) із Північно-Західного Університету (Northwestern University) та Р.Вейнера (Richard Wiener) із Університету Арізони (University of Arizona). Дослідження, ґрунтовані на аналізі статистичних даних, зібраних в США, Канаді, Новій Зеландії, Австралії і низці країн Європи, показали, що кількість віруючих у світі зменшується.

Для пояснення феномену зростання антирелігійності вчені звернулися до математичного моделювання (на основі нелінійної динаміки). Гіпотеза, яка лягла в основу моделювання, припускає, що люди прагнуть приєднатися до тієї соціальної групи, яка видається їм найбільш прийнятною. Відтак, висували Д.Абрамс і Р.Вейнер, люди вважають, що користі від релігії все менше і менше, а це призведе в майбутньому до того, що віруючих просто не залишиться³⁰. Цей прогноз є песимістичним. Свій прогноз дослідники підтверджують результатами моделювання, тобто теоретично вирахована кількість людей, які відмовилися від релігійної віри, майже співпала з реальною кількістю. Р.Вейнер стверджує, що «у значній кількості сучасних секуляризованих демократій існує тенденція громадян визначати себе поза будь-якою релігією. У Нідерландах кількість таких людей сягає 40%, а найвищий показник у Чеській республіці - 60%»³¹. Аналіз статистичних даних за останні сто років показав, що в Австралії, Австрії, Ірландії, Канаді, Нідерландах, Новій Зеландії, Фінляндії, Чехії і Швейцарії неухильно зростає доля людей, які не відносять себе до якоїсь із релігій.

Такі данні були наведені на конференції Американського фізичного об'єднання у Далласі. Вивчивши багатолітні результати перепису в дев'яти країнах світу, американські дослідники прийшли до висновку, що релігія в них приречена на зникнення. Навіть провідний протестантський соціолог релігії П.Бергер в 1968 році передбачав, що до 2000 року практично не залишиться релігійних інститутів, а тільки окремі віруючі. Цей «точковий» песимістичний прогноз не виповнився, хоча питання зміни форм інституалізації релігії залишається в полі зору дослідників-релігієзнавців і потребує окремого розгляду.

Але серед сучасних утилітаристських концепцій, як ми їх назвали, зустрічають і оптимістичні у своєму сценарному баченні майбутнього³². З наукової точки зору в них обґрунтовується необхідність і корисність віри в Бога: «...люди потребують Бога для реалізації свого життєвого шляху. Людина не дасть йому померти»³³. Так, наприклад, психолог із Оксфордського університету Дж.Баррет (Justin Barrett) доводить, що релігійність корисна, оскільки релігійні люди краще пристосовані до складнощів життя, бо саме віра їх гуртує. «Відомо, що люди, які пошановують одного Бога, сповідують одну віру, наполегливіше і міцніше тримаються один за одного, аніж члени однієї родини, навіть рідні брати», – зазначав і відомий індійський філософ і суспільний діяч

³⁰ «NEWSru.com» со ссылкой на портал «Open Space»

³¹ «NEWSru.com» со ссылкой на портал «Open Space» http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2011/03/110322_science_religion_oh.shtml

³² Див.дет.: Титаренко В. Прогнозні сценарії трансформації релігії: спектр можливих станів. Авраамічні релігії в Україні: історія, етнокультурні взаємовпливи, міжконфесійні взаємини. – Галич, 2013 – С.186-194.; Титаренко В. Оптимістичні та песимістичні сценарії майбутнього релігії в сучасних футуристичних концепціях // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці, 2012. – №1(7). – С.5-13.

³³ Religion, societe et politique: Nulanges en hommage a Jacquess Ellul, professeur emerite a l'Univ.- De Bordeaux I. P., 1983. – P.163.

Вівеканада³⁴. Зрештою, на думку вчених, еволюція привела до того, що майже в кожній людині закладена віра в Бога.

Такі висновки було отримано на основі порівняльного аналізу різноманітних замкнених комун і громад, що виникали в США в XIX ст. Серед них були як релігійні, так і світські, наприклад, засновані на ідеях комунізму. При дослідженні виявилось, що релігійні громади в середньому проіснували набагато довше. Як зазначає канадський психолог А.Норензаян, «релігія, поєднує членів на таких принципах, як вірність громаді й готовність жертвувати особистими інтересами заради суспільства. Крім того, виживаність релігійних (але не світських) громад прямо залежить від строгості статуту. Чим більше обмежень накладала громада на своїх членів і чим складніші ритуали їм доводилося виконувати, тим довше вона існувала»³⁵.

Але, на нашу думку, скоріше можна погодитися із християнським апологетом Тімоті Дж.Келлером у тому, що світ **поляризується навколо релігії**, стає одночасно і більш релігійним, і менш релігійним³⁶. Сучасні дослідження західних вчених підтверджують той факт, що деякі Церкви, які заохочують досить застарілі уявлення про непогрішність і буквальність Біблії й чудес, поступово набирають вагу в США і так само розбудовуються в Африці, Латинській Америці та Азії. Спостерігається деякий ріст відвідування церков навіть у країнах Європи.

Такі відомі дослідники, як Д.Белл, Р.Старк, Р.Бейндбрідж, Ф.Дженкінс, Г.Ганеграаф, Х.Йоас, Пітер і Бріджит Бергери, Г.Кельнер й інші відзначали той факт, що сучасна секуляризація не переросла релігію, як спершу очікувалося, не витиснула її із суспільного життя й аж ніяк не відсторонила повністю. Навпаки, очікування виповнення песимістичних сценаріїв занепаду релігії, висловлених в свій час Л.Фейєрбахом і К.Марксом, Ф.Ніцше і З.Фрейдом, О.Контом й М.Вебером виявилися, до певної міри, марновірством. Цю, ще років двадцять назад, ледве чи не в унісон проголошену соціологами релігії «догму» фатальної неможливості перегляду процесу секуляризації, сьогодні спростовує й замінює собою глибока переконаність соціологів релігії в **«persistence of religion»** – непохитній силі інерції релігії, у тому числі й у сучасних західноєвропейських суспільствах. Симптоматичною для цієї зміни тенденції в соціології релігії є теза, згідно з якою саме посилення «модернізації» сучасного суспільства, тобто його індустріалізація й функціоналізація, бюрократизація й авторитарне адміністрування громадського життя, визначають внутрішні кордони для цієї «модернізації» і перешкоджають її подальшому просуванню. Тому не слід очікувати деякого довільного росту секуляризації. Сучасні суспільства, за словами відомого католицького теолога К.Коха, «самі створили смислові потреби й смисловий вакуум, який, однак, не здатна самотужки заповнити власним смислом світська культура»³⁷.

За визначенням вітчизняного релігієзнавця А. Колодного, «в сучасних умовах розвитку людського суспільства в його цивілізаційних вимірах, різноманітності й специфічності (передовсім у площині сучасного всеохоплюючого впливу глобалізації) важливою у своїй теоретичній і практичній значущості постає проблема місця, ролі та функцій релігії в означених процесах. Вона сьогодні надзвичайно тематизувалася,

³⁴ Четыре йоги / Вивеканада. – М., 2009. – С.276.

³⁵ Прогноз математиков и социологов: религия исчезнет уже в обозримом будущем. <http://earth-chronicles.ru/news/2011-09-18-7896>

³⁶ Келлер Т. Разум за Бога: Почему среди умных так много верующих. – М., 2012. – (Религиозный бестселлер).

³⁷ Кох Курт. Християни в Європі: нові шляхи передання віри. – К., 2013. – С.16.

зокрема в релігієзнавчому дискурсі, в соціологічному й практичному вимірах останнього. Йдеться про сутнісне осмислення, характеристику сучасних виявів функціональності релігії в контексті взаємодії із суспільством, з його різними сферами та людиною. Тобто в цьому аспекті увага концентрується на *практичних координатах означеної взаємодії*, на соціально-функціональних параметрах буття релігійного комплексу..., а головне - на особистість, її поведінку, її духовну та життєво-смыслову самореалізацію»³⁸.

Звичайно, індивід, в умовах свободи вибору може здійснювати власний вибір релігії, як деякого набору моральних установок, вважаючи їх найбільш прийнятними для себе. Однак при наявності тих же умов свободи вибору, на вибір релігії можуть вплинути й наявні у тій або іншій формі неприйнятні установки – заборони, інтерпретації тощо. І синкретичний культ у цьому зв'язку може задовольнити попит споживача на ринку релігій, поєднуючи в собі позитивні настанови різних вірувань.

За визначенням французького дослідника релігії М.Малерба, «на рівні гіпотези може існувати твердження, що деяка інтернаціоналізація культури фатально приводить до усередненого змісту різних релігій. Відбувається перехід від сьогоденної ситуації, коли кожна культура пов'язана з тією або іншою формою релігії, до більшої свободи, коли вибір кожного може здійснюватися на підставі зіставлення запропонованих віровчень»³⁹.

Виходячи із визначення надприродного в релігії, наведеного в дисертаційному дослідженні Т.Гаврилюк, де воно визначається як «продукт соціально-творчої діяльності людини, що має суб'єктивно-об'єктивний характер, що і є результатом релігійно-філософської рефлексії над сенсом життя»⁴⁰, можна стверджувати, що сама релігія, як система, як функціонуючий комплекс, піддається суттєвим трансформаціям – і рівень релігійної свідомості розглядається вже не як сукупність переконань, що стосуються реальності або нереальності надприродного, а скоріше як вибір – вибір вірити в те, у що людина прагне й хоче вірити, у те, у що їй вірити подобається. Як підкреслює Дж.Варна, «залишені на розсуд долі, люди будуть все більше і більше відходити від основних християнських поглядів. Замість цього вони, продовжуючи пошук істини і смислу, невідворотно стануть жертвами синкретизму»⁴¹. Протестантський богослов Вейз, в свою чергу, стверджує, що «з засиллям елементів східної духовності найбільш привабливі аспекти християнства (які скоріше стануть елементами стилю життя, а не центральними духовними принципами) будуть все більше поєднуватися з екзотичними і такими, що зачаровують атрибутами східних релігій. В результаті люди дійсно повірять в те, що їм вдалося вдосконалити християнство і навіть будуть вважати себе християнами, незважаючи на свою творчу реструктуризацію віри»⁴².

Сьогодні також широко відомі приклади використання елементів різних релігійних систем в тренінгах особистісного росту, у різноманітних методиках і практиках психотерапевтичного характеру. Передбачається, що така тенденція може набути двох форм або отримати два шляхи розвитку: у першому випадку індивіди, які звернулися до психотерапії можуть повернутися до однієї з тих релігій, елементи якої включені в курс, у другому ж – відбудеться поступова трансформація самої організації й вона почне

³⁸ Практичне релігієзнавство. Колективна монографія. – К., 2012. – С.9.

³⁹ Малерб М. Религии человечества. – М.-Спб., 1997. – С.485

⁴⁰ Гаврилюк Т.В. Идея надприродного в истории та сучасності. – К., 2008. – С.53.

⁴¹ Цит. за: Вейз-младший Дж.Эдвард. Времена постмодерна: христианский взгляд на современную мысль и культуру // Фонд «Лютеранское наследие». – World Wide Printing., 2002. – С.205

⁴² Там само. – С.198.

набирати все більш виражені релігійні риси. При цьому часто правовий статус такої організації залишатиметься колишнім.

По суті і буддизм, і християнство, й іслам як світові релігії впродовж історії людства поставали глобальними культурами. В ідеалі, вони розповсюджують релігійну метакультуру, яка, залишаючись впізнаваною в її основі, асимілюється з деякими місцевими культурами. По суті, метакультура складається з мінімуму (компендіуму елементів), які «розумно послідовні і однорідні» і залишаються впізнаваними, навіть коли метакультура, як зазначалося вище, поглинається етнічними культурами. Відтак цей «релігійний мінімум» і складає основу нових релігійних рухів, напрямків, культів тощо. Він аналізується як джерело того перманентного процесу релігійного оновлення, який і підтверджує необхідність самої релігійної потреби і може розцінюватися як вірогідний сценарій розвитку історії релігії в майбутньому.

Однак слід реально дивитися на навколишній світ і розуміти вірогідність різних продукованих концепцій щодо майбутнього, особливого такого духовно-практичного способу входження в світ, яким є релігія, яка характеризується поєднанням «раціонального-ірраціонального», «духовного-практичного», «індивідуального-колективного» тощо. Навіть якщо виходити із припущення, що релігійний розвиток різних культур не слід розглядати як розвиток, спрямований один проти іншого, тобто як конфронтаційний розвиток, то все ж таки потрібно визнати, що цивілізаційне й культурне суперництво буде тривати.

Тому за умов нестабільності й системної кризи, враховуючи те, що історія релігій особливо насичена прикладами раптових спалахів, пробуджень і трансформацій, які роблять проблемною для реалізації ідею лінійної історичної прогресії, вкрай актуальним постає визначення критеріїв й критичних величин показників розвитку суспільства, критичні точки, після яких у соціумі може відбутися ескалація руйнівних процесів і настати незворотня деградація. Необхідним постає аналіз можливостей позитивного вирішення виникаючих проблем – актуальною в такому ракурсі стає постановка питання про складання «прогнозу-попередження».

Питання про сценарії розвитку релігії в XXI ст. і визначенні основних трендів глобальних релігійних змін, незважаючи на досить розвинену футурологію на Заході, все-таки залишається досить проблематичним.

Перефразовуючи відомого соціолога релігії Йоаса Ханса про те, що «відносно діагнозу й прогнозу нам потрібно замінити тезу про секуляризацію більш обґрунтованими сценаріями майбутнього», зауважимо, що й песимістичні сценарії розвитку релігії слід змінити на дослідження можливих характеристик релігії в майбутньому. Вони також не є стійкими й викликають гострі дискусії, оскільки ціла низка дослідників релігії переконуються в неможливості виповнення прогнозів, які ґрунтуються на пролонгації висхідних трендів і на ігноруванні інших процесів, які не завжди попадають у поле зору дослідників. Це підтверджує вже висловлену нами думка про те, що досить проблематичним є **створення на науковій основі цілісної перспективної картини буття релігії, яка була б з'ясована якоюсь однією концепцією.**

Детального дослідження, на нашу думку, вимагає вивчення таких різновидів прогнозу як «прогноз-попередження», про що вже йшлося вище, і прогнозу як «анти-кризової програми». Концептуальна розробка цих проблем дала б можливість зняти деякий універсалістський характер багатьох футурологічних концепцій, з одного боку, і подолати інструменталістське розуміння планування й управління, а відтак наблизити ці види соціальної практики до потреб цивілізаційного розвитку. Однак таке геополітично-

футуристичне прогнозування є лише осмисленням результуючих векторів розвитку людства в сучасній техногенній цивілізації. Таке прогнозування не може виконувати роль регулятивної концепції наднаціонального характеру. Необхідно визначення і наукове обґрунтування об'єкту дослідження, прогнозування й планування – релігійної ситуації, масштабність якої може бути змінюваною залежно від прогностичних завдань. Потім виникає потреба представити прогноз не як «багатоцільовий технологічний і готовий до використання матеріал», а скоріше як засіб збереження гуманітарних цінностей.

Враховуючи колосальні відмінності між існуючими сьогодні культурами, слід також говорити скоріше про відродження, занепад або підйом релігійних напрямків на регіональному рівні. Однак це не заперечує можливість виділення основних трендів у світових релігіях, які вони, ймовірно, збережуть у найближчому майбутньому. Такими позначено харизматизацію християнства як світову тенденцію, інтегризм в ісламі й універсалістсько-ідеалістичний напрямок релігійно-філософської думки Сходу.

Потім логічними поставатимуть подальші дослідження таких явищ у релігії, як релігійний фундаменталізм, релігійний фанатизм, релігійний індіферентизм, практичний атеїзм, неінституційна релігійність, нові форми інституалізації релігії, ре-індивідуалізм, етизація релігії, політизації релігії тощо, які, будучи сучасними супутніми факторами релігії, мають тенденцію до поглиблення й, швидше за все, збережуть свою присутність у найближчому майбутньому релігії. В якому вигляді це відбуватиметься й наскільки глибоко – ще має бути дослідженим.